

JAN
BRUNER

ČESKÉ ZEMĚ
V ÉŘE NORMALIZACE

1. VRCHOLNÁ KRIZE VÝCHODNÍHO BLOKU

I. KRIZE SOVĚTSKÉ GERONTOKRACIE

- a) stárnutí vedení a stagnace – za celou Brežněvovu éru docházelo pouze k minimálním personálním změnám na nejvyšších místech, s postupujícím věkem se ještě posiloval konzervatismus a neochota k jakékoliv aktivitě v celém politickém vedení; symbolem je sám Brežněv, jenž se po mozkových příhodách v polovině 70. let pohyboval jen s obtížemi, nezládal déle souvisle mluvit, ani vnímat.
- b) ekonomické problémy – SSSR stále více spoléhal na získávání prostředků surovinovým exportem, neboť potřeboval devizy na dovoz obilí; i přes obrovský nárůst cen ropy po roce 1973 se na konci 70. let již jasně ukazovala neudržitelnost stávajícího stavu, kdy trvale rostl armádní rozpočet, zatímco stát nebyl z dlouhodobého hlediska schopen poskytnout dostatek spotřebního zboží a udržet ceny základních potravin na nízké úrovni bez obrovských ekonomických ztrát.
- c) společenská krize – tím, jak rostl pocit nehybnosti a bezvýchodnosti stávající situace a postupně prostupoval celou společnost, šířilo se velké množství negativních sociálních jevů, z nichž nejrozšířenějšími a nejničivějšími byl masový alkoholismus, a s ním spojený trvalý pokles efektivity práce, a také všudypřítomná korupce.

II. KRIZE V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Pasivita politického vedení se spojila se strachem ze západního útoku na SSSR, důsledkem byl pak nárůst vlivu armádního vedení, což na přelomu 70. a 80. let vedlo k zastavení uvolňování a naopak vyvolalo nové vyhocení studené války.

- a) rakety SS-20 – na konci 70. let začal SSSR rozmisťovat ve střední Evropě novou generaci mobilních raketových systémů středního doletu, schopných nést jaderné hlavice; USA se dohodly se západoevropskými státy na rozmisťování raket Pershing za účelem zachování parity, výsledkem bylo mimo jiné silné západoevropské protijaderné hnutí, protestující proti americkému zbrojení (a zároveň velkoryse přehlížející zbrojení sovětské).
- b) Afghánistán – SSSR se pokoušel v 70. letech získat rozhodující vliv v nově vytvořených afrických státech cestou podpory některé z frakcí v občanských válkách (především v Angole), největší mezinárodní ohlas však měla přímá sovětská vojenská invaze v Afghánistánu, podporující místní komunistický převrat; USA v reakci zastavily dovoz obilí a technologií do SSSR.
- c) neokonzervatismus – důsledkem těchto sovětských kroků byl na Západě také nárůst popularity neokonzervativních politických sil, reprezentovaných především prezidentem Reaganem v USA a britskou premiérkou Thatcherovou; zvláště pro Reagana byla typická ostrá protisovětská rétorika (označování SSSR za „říši zla“), jež však často nebyla spjata s žádnými konkrétními politickými kroky.

III. PROBLÉMY BLOKU

Ani represe nedokázaly zastavit rostoucí aktivity opozice v zemích bloku; nejdále zašel vývoj v Polsku, kde se několikrát opakovala situace, kdy ohlášené zvýšení cen vyvolalo nepokoje a stávkové vlny; vývoj vyvrcholil velkou stávkovou vlnou v roce 1980, kdy si dělníci vynutili uznání nezávislých odborů Solidarity; situaci řešil až na konci roku 1981 předseda vlády Jaruzelski vyhlášením výjimečného stavu a povoláním armády; sovětské vedení již nebylo schopno odhodlat se k účinnému zásahu.

IV. BREŽNĚVOVI NÁSTUPCI (1982-85)

Po Brežněvově smrti se dostal do čela J. Andropov, který ze své dřívější pozice šéfa tajné policie KGB měl celkem přesnou představu o hloubce politické, ekonomické i společenské krize; k prosazení zásadních změn se mu však nedostávaly ani politické možnosti, ani síly, v době, kdy zastával nejvyšší funkce, byl již prakticky trvale v péči lékařů a zemřel v roce 1984. Jeho nástupce K. Černěnko byl jen obrazem Brežněva posledních let – fyzicky na konci sil, s odporem k jakýmkoliv změnám, bez jakékoliv politické aktivity.

VÝCHODNÍ BLOK V DOBĚ SMRTI L. BREŽNĚVA (X. 1982)

	v čele	věk	ve funkci od roku
Sovětský svaz	Brežněv	75	1964
Československo	Husák	69	1969
NDR	Honecker	70	1971
Maďarsko	Kádár	70	1956
Polsko	Jaruzelski	59	1981
Rumunsko	Ceausescu	64	1965
Bulharsko	Živkov	71	1954
Albánie	Hoxha	74	1943
Jugoslávie	po smrti Tita vedoucí funkce předávána po roce		

2. GORBAČOVVA PŘESTAVBA

I. NÁSTUP GORBAČOVA A PROGRAM PŘESTAVBY

Na poměry sovětského vedení velmi mladý Gorbačov (nar. 1931) si již v době svého zvolení do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS v roce 1985 jasně uvědomoval, že vývoj režimu má jen dvě varianty – naprostý krach nebo zásadní reformy. Jeho program reforem měl několik základních cílů:

- udržení moci KSSS změnou režimu, tj. přestavba (perestrojka), nikoliv destrukce systému
- zefektivnění skomírající ekonomiky především kombinací lepšího centrálního plánování s větší mírou vlastní aktivity podniků
- mravní přerod společnosti, která má pochopit výhody socialismu a aktivněji se na jeho fungování podílet; společnost již nemá být nucena represemi, které podle Gorbačova ideu socialismu diskreditují

II. REALIZACE PŘESTAVBY A JEJÍ PROBLÉMY

- a) personální změny – Gorbačov pochopil, že brežněvovské kádry budou bránit jakýmkoliv změnám bez ohledu na jejich obsah, proto se rozsáhlé kádrové změny odehrávaly na všech úrovních; velmi brzy však bylo zjevné, že v řadě případů noví lidé mají stále stejný přístup, zažitý z dob Brežněva.
- b) glasnosť – z tohoto důvodu mělo být o některých tématech (především ekonomických) možné otevřeněji diskutovat, aby se tím vytvořila síla, stojící za Gorbačovými programem reforem.
- c) opatření proti sociálně patologickým jevům – především zdražení alkoholu a kampaň proti alkoholismu.
- d) přizpůsobení mezinárodních vztahů reálným možnostem – již nebylo nadále možné poskytovat armádě tak obrovské prostředky, čemuž se měla přizpůsobit i zahraniční politika; bylo zahájeno nové kolo jednání o odzbrojení.

III. DŮVODY NEÚSPĚCHU

- a) naivita – Gorbačov byl nezlomně přesvědčen o výhodách socialismu, domníval se proto, že mu lidé dají přednost i tehdy, když k tomu přestanou být nuceni represivním aparátem.
- b) nerozhodnost – vedení se stále zřetelněji rozdělovalo na dvě nesmiřitelné frakce podle vztahu k přestavbě a Gorbačov se často nedokázal rázně postavit na stranu reformátorů; v případě Jelcina se dokonce natolik obával jeho radikality a osobních ambicí, že dopřál konzervativcům vítězství a sám se aktivně podílel na jeho dočasném politickém pádu.
- c) nereformovatelnost – je samozřejmě otázkou, zda stav, v němž Gorbačov přebíral Sovětský svaz, mohl ještě skončit jinak než krachem; Gorbačovovy rozpory pramenily především z jeho úporné snahy o spojování obou cílů, tj. udržení režimu a současně jeho vnitřní proměny, což bylo v podstatě totožné se snahou o udržení jednoty vedení, složeného z neostaliniistických ultrakonzervativců a z reformistů, kteří již v některých případech myšlenkově již socialismus zcela opustili.
- d) rozšiřování diskuse – glasnosť nebylo možno aplikovat pouze na omezený a shora určený okruh témat, veřejná diskuse se, zvláště po faktickém zrušení cenzury v roce 1987, zabývala i řadou témat z minulosti režimu, čímž ho ohrožovala; Gorbačov s tím často nesouhlasil, ale nebyl ochoten opustit zásadu dobrovolnosti a sáhnout opět k represím a násilí
- e) hroučící se ekonomika – její pád již pravděpodobně nebylo možno zastavit, reforma nebyla navíc prováděna důsledně a plánovitě; některá opatření měla i negativní ekonomický dopad (např. zdražení alkoholu výrazně snížilo příjmy státní pokladny, kupovaná vodka byla nahrazena méně kvalitní domácí, což problém alkoholismu naopak ještě prohloubilo)
- f) nacionalismus a etnické konflikty – jedním z nejnebezpečnějších témat bylo postavení neruských národů v SSSR i mezietnické vztahy obecně; nejviditelnějšími projevy byla jednak aktivizace protiruské opozice v Pobaltí, jednak konflikty v oblasti Kavkazu, především arménsko-ázerbajdžánská válka v Náhorním Karabachu

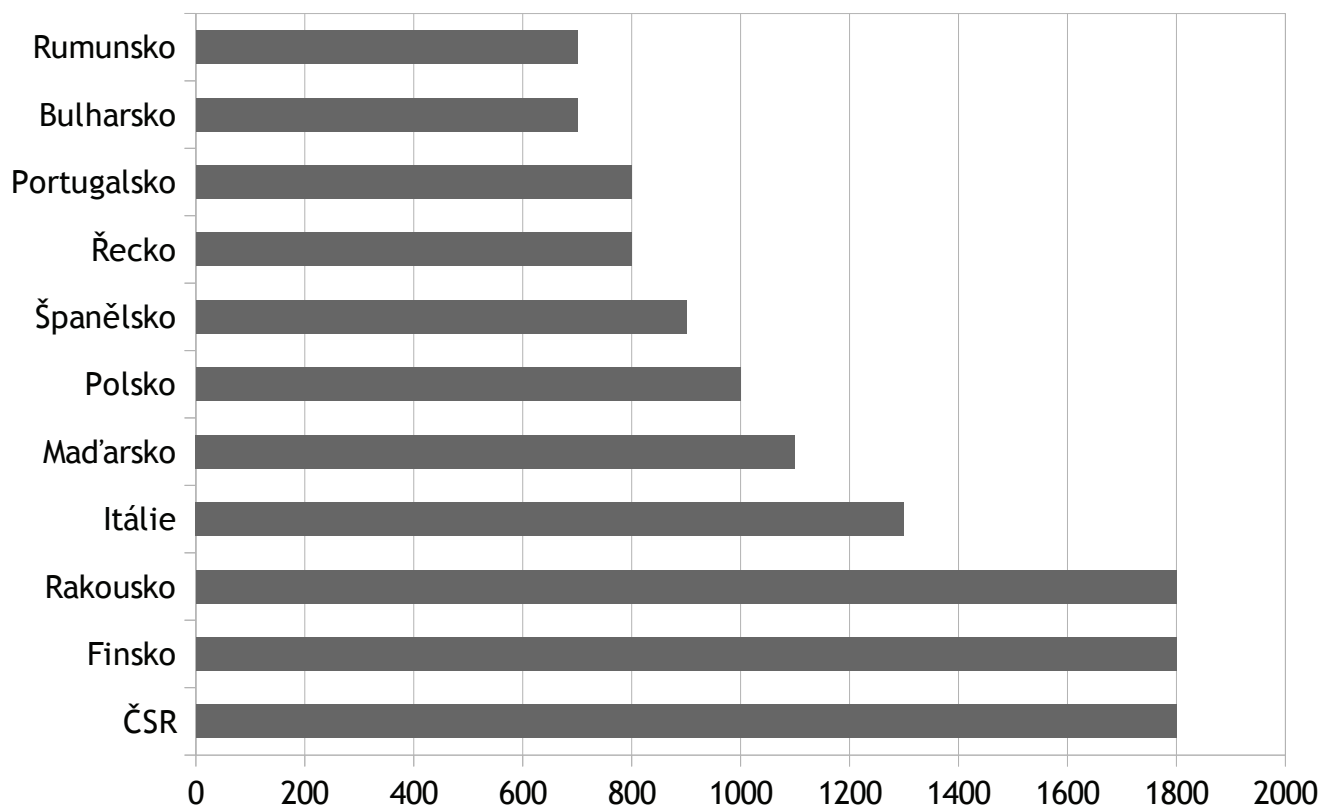

POROVNÁNÍ HOSPODÁŘSKÉ VYSPĚLOSTI VYBRANÝCH STÁTŮ 1938 A 1990

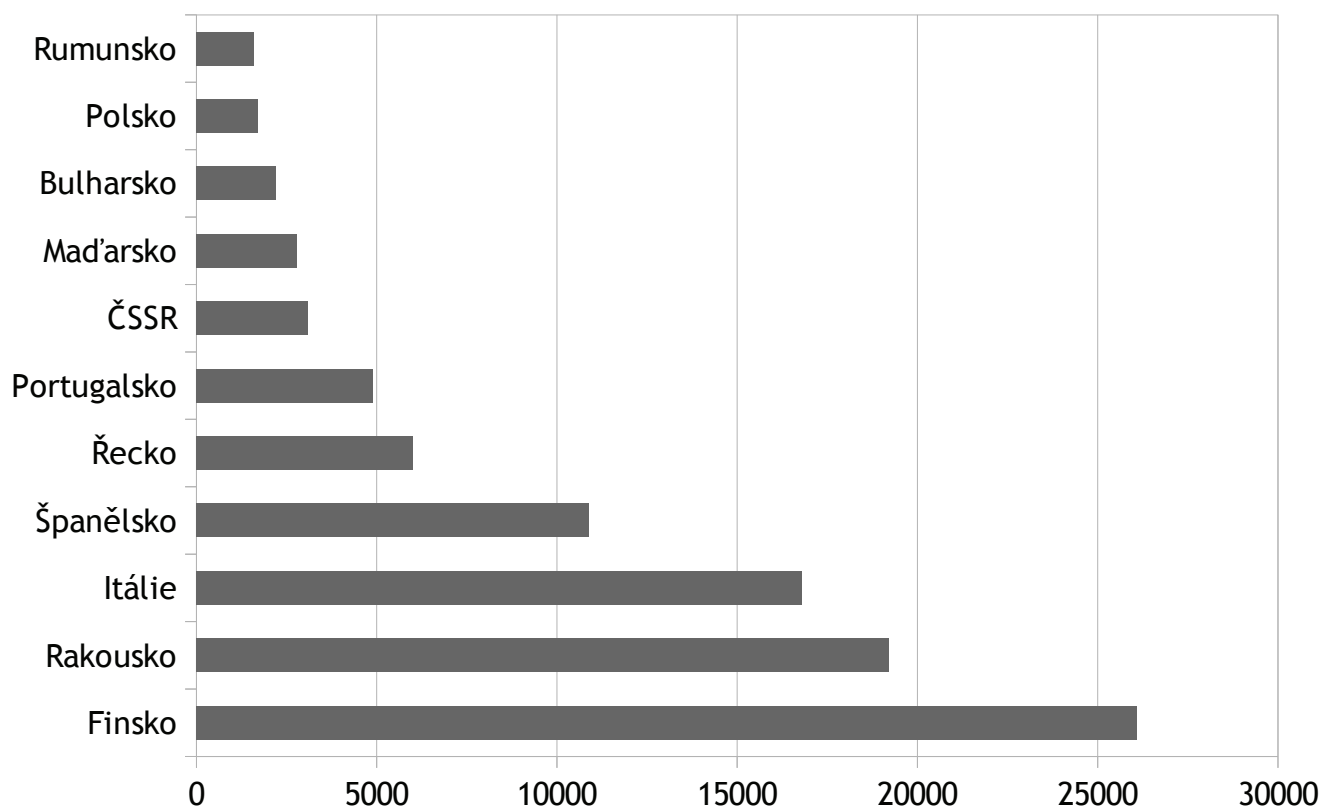
HDP NA OBYVATELE

USD PPP, VE STÁLÝCH CENÁCH 1990

1938

1990

3. ROZPAD VÝCHODNÍHO BLOKU

I. GORBAČOV, PŘESTAVBA A BLOK

Reformy, odstartované v SSSR po nástupu Gorbačova, se v určité míře týkaly i zemí bloku:

- právě tak, jako neměl Gorbačov v úmyslu likvidovat režim v SSSR, nepřál si rozhodně ani zánik bloku
- právě tak, jako byl přesvědčen o výhodách socialismu pro SSSR, nepochyboval o výhodnosti bloku pro zúčastněné státy
- právě tak, jako občané SSSR měli bez použití síly pochopit výhody režimu pro sebe, měli stejným způsobem pochopit výhody bloku i obyvatelé jeho zemí
- výsledkem tedy měla být dobrovolná spolupráce efektivně fungujících zemí bloku na základě racionálních důvodů

II. POSTOJ PŘEDSTAVITELŮ ZEMÍ BLOKU K PŘESTAVBĚ

Za desetiletí existence bloku byli jeho představitelé zvyklí plnit veškerá přání Moskvy, ovšem požadavky Gorbačovova vedení byly velmi neobvyklé – uskutečnit reformy, vedoucí k zefektivnění státního aparátu, ekonomiky a ke snížení závislosti na SSSR. Za to nabízel SSSR výrazné snížení míry vměšování do vnitřních záležitostí. Proti tomu se stavěla především tzv. neostalinská osa NDR-ČSSR-Rumunsko, respektive Honecker-Husák-Ceausescu, kteří se obávali jakýchkoliv změn a především si uvědomovali, že bez represe, či alespoň její hrozby, se jejich režimy zhroutí. Reformám se v různé míře bránila i vedení ostatních zemí.

III. DŮVODY ROZKLADU BLOKU

- a) neschopnost vedení – vedení komunistických stran nezvládlo generační obměnu vedení a dochází v nich k obdobné krizi gerontokracie jako v SSSR, vedení stran již nedokázalo nabídnout jakékoliv řešení s výjimkou prodloužení stagnace
- b) rostoucí nespokojenost veřejnosti – s tím, jak vedení již nebylo schopno zajistit ani základní fungování ekonomiky a rozdíl mezi Východem a Západem se stále rychleji zvyšoval, rostla odvaha obyvatel k odporu a podpoře opozice; hlavní a často jedinou odpovědí režimů byla represe
- c) postoj SSSR – Gorbačov byl rozhodnut uplatňovat zásadu zvýšení vlastní odpovědnosti jednotlivých vlád a nepoužití síly jako donucovacího prostředku; proto SSSR již neposkytoval státům takovou ekonomickou pomoc, proto ani v situaci hroučících se režimů nesáhl Gorbačov k hrozbě intervencí; v obou případech však svou roli hrály i reálné možnosti obdobně se hroučícího SSSR

IV. ROZPAD BLOKU A KONEC KOMUNISTICKÝCH REŽIMŮ

Způsob, jakým došlo k pádu jednotlivých režimů byl závislý na místních podmínkách a především na tom, jaký postoj k situaci zaujali komunističtí funkcionáři:

- a) kulatý stůl s opozicí – Polsko, Maďarsko – vedení strany svolilo se změnou režimu a umožnilo dohodu s opozicí na svobodných volbách; ekonomické problémy vedly v Polsku k legalizaci Solidarity a v Maďarsku k odchodu Kádára a nástupu reformistů ve straně, kteří nabídli jednání opozici
- b) revoluce ulice – NDR, ČSSR, Rumunsko – vedení strany odmítá jakékoliv reformy, ke změnám pak dochází až v důsledku rostoucí aktivity veřejnosti; změny v NDR si vynutily nejen demonstrace, ale také rostoucí emigrace do SRN přes Maďarsko i západoněmecké konzuláty; v Rumunsku došlo k nejkrvavějším bojům, část z nich však byla režimovaná bývalými Ceausescovými spolupracovníky, kteří se rozhodli využít situace k vlastnímu návratu do mocenských pozic (Iliescu)
- c) pomalé změny – Bulharsko, Albánie – slabost opozice a neexistence alternativy umožnila komunistům pomalý přechod k novým poměrům včetně vítězství reformovaných komunistických stran ve svobodných volbách
- d) nacionální konflikt – Jugoslávie – vedoucí představitelé komunistických stran jednotlivých republik rychle přešli od socialistického k nacionalistickému programu a výsledkem byly krvavé války v 90. letech

ROZPAD SOVĚTSKÉHO SVAZU

- 1 Rusko
- 2 Litva
- 3 Lotyšsko
- 4 Estonsko
- 5 Bělorusko
- 6 Ukrajina
- 7 Moldavsko
- 8 Arménie
- 9 Gruzie
- 10 Ázerbájdžán
- 11 Kazachstán
- 12 Kyrgyzstán
- 13 Tádžikistán
- 14 Uzbekistán
- 15 Turkmenistán

ROZPAD JUGOSLÁVIE

- 1 Srbsko
- 2 Chorvatsko
- 3 Slovinsko
- 4 Bosna a Hercegovina
- 5 Makedonie
- 6 Černá Hora
- 7 Kosovo

4. NÁSTUP NORMALIZACE

I. AKCE OKUPANTŮ

Za situace, kdy bylo území ČSSR od 21. 8. 1968 obsazeno vojsky Varšavské smlouvy, byl rozhodující silou, určující další vývoj, Sovětský svaz. Původní plán však selhal a alternativu k němu bylo třeba vytvořit.

- a) krach dělnicko-rolnické vlády – původně se měl opakovat scénář z Maďarska 1956, kdy po vojenské akci převezme moc nová vláda, složená ze zástupců konzervativního křídla KSČ a celou akci legalizuje. Konzervativci však nebyli schopni získat jakoukoliv podporu, naopak ÚV KSČ intervenci odsoudil a jeho stanovisko podpořil i narychlo svolaný XIV. sjezd KSČ (tzv. vysočanský) .
- b) „moskevské protokoly“ – krátce po vstupu vojsk byla část nejvyšších představitelů strany a státu unesena do Moskvy; jejich plánovaný osud je otázkou, ovšem vývoj v ČSSR z nich opět učinil nutné partnery pro jednání, nechtěli SSSR sáhnout k otevřené okupační správě. Proto byli nuceni k podpisu dokumentu, jímž se fakticky distancovali od reformního programu a souhlasili se vstupem vojsk (v říjnu 1968 byla navíc podepsána smlouva o „dočasném pobytu“ sovětských vojsk na území ČSSR, nestanovující žádnou lhůtu pro odchod). Z přítomných se odhodlal nepodepsat pouze jediný – F. Kriegel.

II. REAKCE ZÁPADU

Intervence vyvolala v zahraničí samozřejmě negativní ohlasy, nebyly však tak silné, jak se původně očekávalo:

- západní státy nechtěly ohrozit rozbíhající se proces mezinárodního uvolňování, proto se omezily jen na formální protesty
- v létě 1968 upírala západní společnost svou pozornost především na nepokoje studentů ve vlastních zemích
- možnosti řešit tento problém na mezinárodní úrovni se vzdala i ČSSR, protože důsledkem podpisu moskevských protokolů bylo stažení žádosti o projednání intervence Radou bezpečnosti OSN.

III. PŘECHODNÉ OBDOBÍ

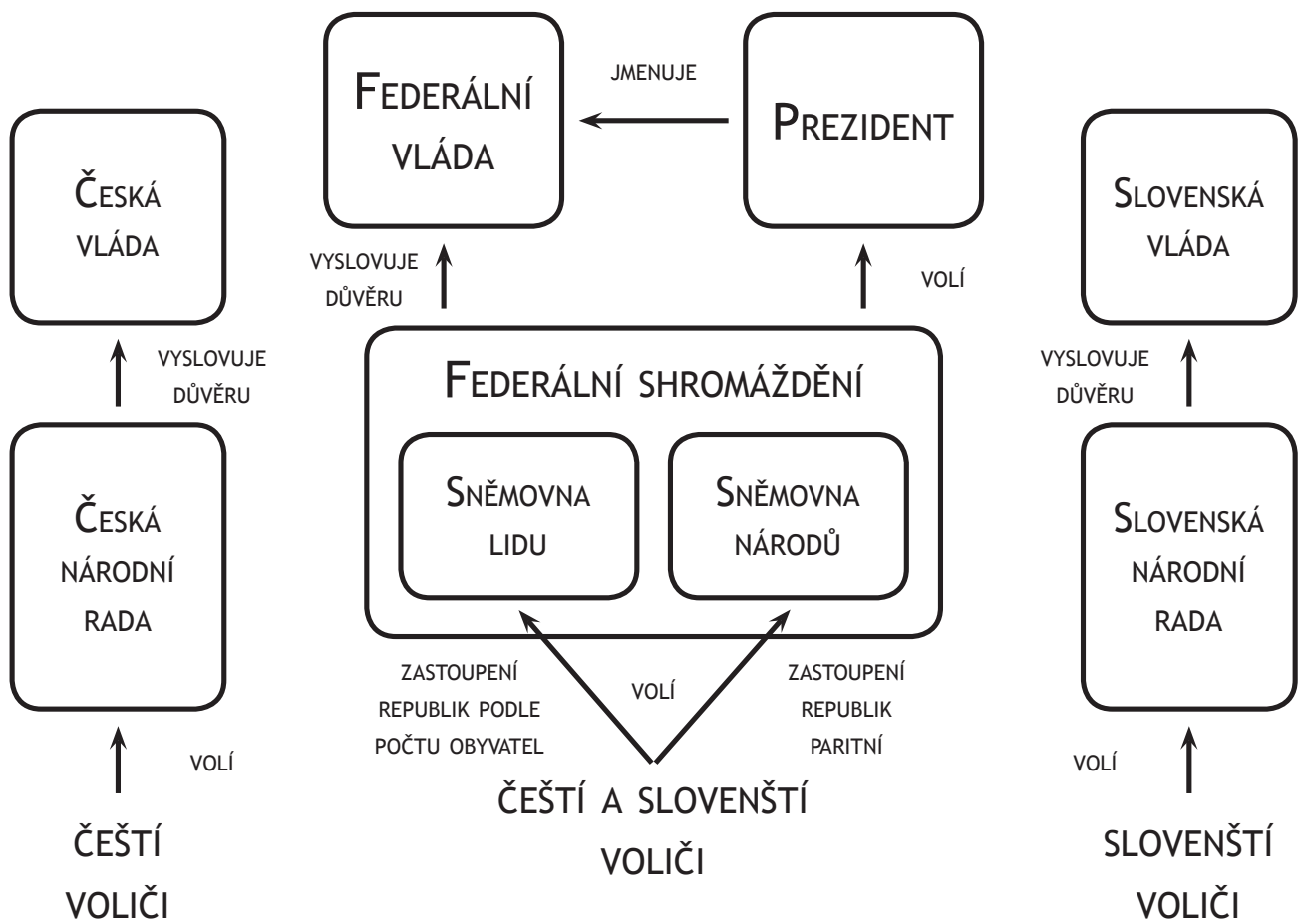
Jelikož se mezi konzervativci neprojevil nikdo jako schopná vůdčí osobnost, rozhodli se Sověti prozatím ponechat většinu vedoucích představitelů ve funkcích. Vyjma osob zcela nepřijatelných (kromě Kriegela např. ekonom Šik nebo min. vnitra Pavel) zůstali ostatní až do roku 1969. Přestože bylo zjevné, že se s vůdci reformistů nehodlá SSSR smířit natrvalo, nikdo z nich nenašel odvahu k odchodu z funkce a fakticky se tak podíleli na likvidaci vlastní dřívější politiky i na utváření nových poměrů. Smutným symbolem je Dubček, který po svém odvolání z čela KSČ přijal funkci šéfa parlamentu a když musel odejít i z ní, spokojil se s funkcí velvyslance v Turecku.

IV. PERSONÁLNÍ ZMĚNY VE VEDENÍ

Již od moskevských jednání se Sovětům jako perspektivní jevil G. Husák, kterého ke spolupráci s reformním křídlem přivedla především osobní nenávisť vůči Novotnému a úsilí o změnu státoprávního postavení Slovenska. Jedinou z reformů, jež se realizovala i za nových poměrů, byla také federalizace ČSSR (přijato v říjnu 1968). Na jaře 1969 se Husák stal generálním tajemníkem ÚV KSČ (po odvolání L. Svobody v roce 1975 i prezidentem) a jednou z hlavních postav normalizace. Kolem něj se vytvořilo vedení, složené jednak z konzervativců, kteří byli rozhodně proti reformám od samého počátku, ale také z bývalých reformistů, kteří v roce 1968 nebyli natolik výrazní, aby Sovětům vadili, a nyní byli ochotni vstoupit zcela do služeb nového režimu.

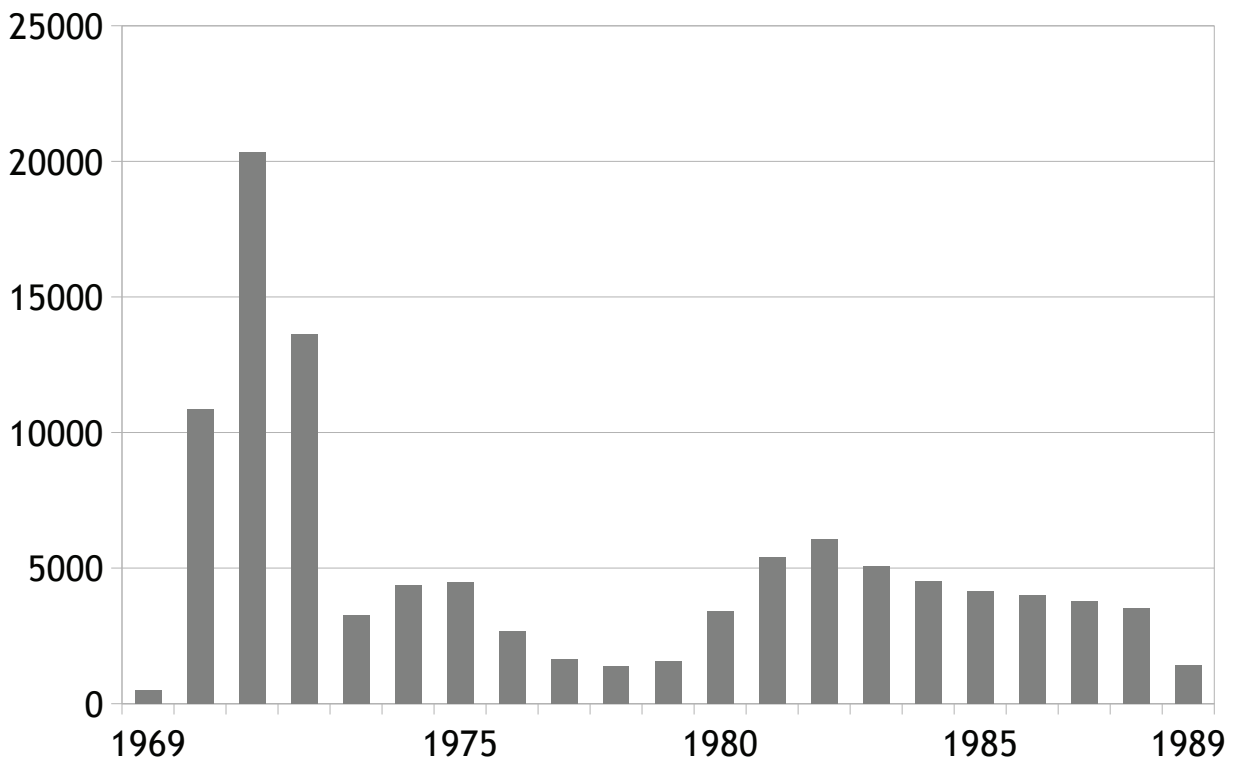

FEDERALIZACE ČESKOSLOVENSKA

EMIGRACE Z ČSSR

ROZSUDKY ZA „NEZÁKONNÉ OPUŠTĚNÍ REPUBLIKY“
1969-1989 CELKEM 105 993

5. NORMALIZACE A SPOLEČNOST

I. OFICIÁLNÍ OBRAZ MINULOSTI I BUDOUCNOSTI

Události předchozího období měly být na oficiální úrovni definitivně uzavřeny v roce 1970, kdy ÚV KSČ přijal Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, jež se mělo stát určujícím nejen pro chápání roku 1968 („kontrarevoluce pravicových sil, ohrožující socialismus a jeho výtobytky, byla poražena bratrskou pomocí států Varšavské smlouvy“), ale i cílů, jež kladla KSČ do budoucna sobě i občanům – stala se tak jakousi společenskou smlouvou.

II. CÍLE NORMALIZACE

Normalizace měla v podstatě kopírovat vývoj v SSSR po nástupu Brežněva – zrušení všech reformních pokusů a snaha o návrat k předchozím poměrům. Mezi stalinismem a (normalizačním) neostalinismem bylo několik podstatných rozdílů:

- totalitní aktivizace mas neostalinisty děsila, cílem byl pasivní nezájem občanů o veřejné dění, umožňující stabilitu mocenských struktur
- nevyžadoval se nadšený souhlas, založený na vnitřním postoji, nýbrž pouze souhlas formální (především s oficiálním výkladem událostí roku 1968, tj. s Poučením a se vstupem vojsk), vyjadřovaný také stejně formální účastí na rituálech režimu (členství v režimních organizacích, prvomájové průvody atd.)

III. METODY

Normalizační režim nebyl nastolen a udržován plošnou razantní a násilnou represí jako v 50. letech, režim si vystačil s všudypřítomnou kontrolou životů občanů.

- sliby sociálních jistot – měly být pozitivní motivací k toleranci režimu; měly podobu zvyšování sociálních dávek od státu, nárůstu bytové výstavby, podpoře se těšila především preferovaná odvětví (zvl. dělníci v těžkém průmyslu); představovalo to však stále větší problém pro ekonomiku, neboť rostoucí výdaje státu nebyly kryty hospodářským růstem.
- systém nátlaku – nastupoval tehdy, když režim chtěl občanu připomenout, že je povinen se k němu alespoň formálně hlásit; stát skrze absolutní kontrolu společnosti mohl znepříjemňovat každodenní život – odmítnutím přidělení bytu, karierního postupu, studia dítěte, výjezdu do zahraničí atd.
- systém represí – přímé represe se týkaly těch, kdo dávali najevo svůj nesouhlas s režimem, tj. opozice. K získání loajality většiny společnosti stačila hrozba, vědomí, že takovéto možnosti existují, že stát má prostředky, jak jim trvale zasahovat do života.

IV. DŮSLEDKY

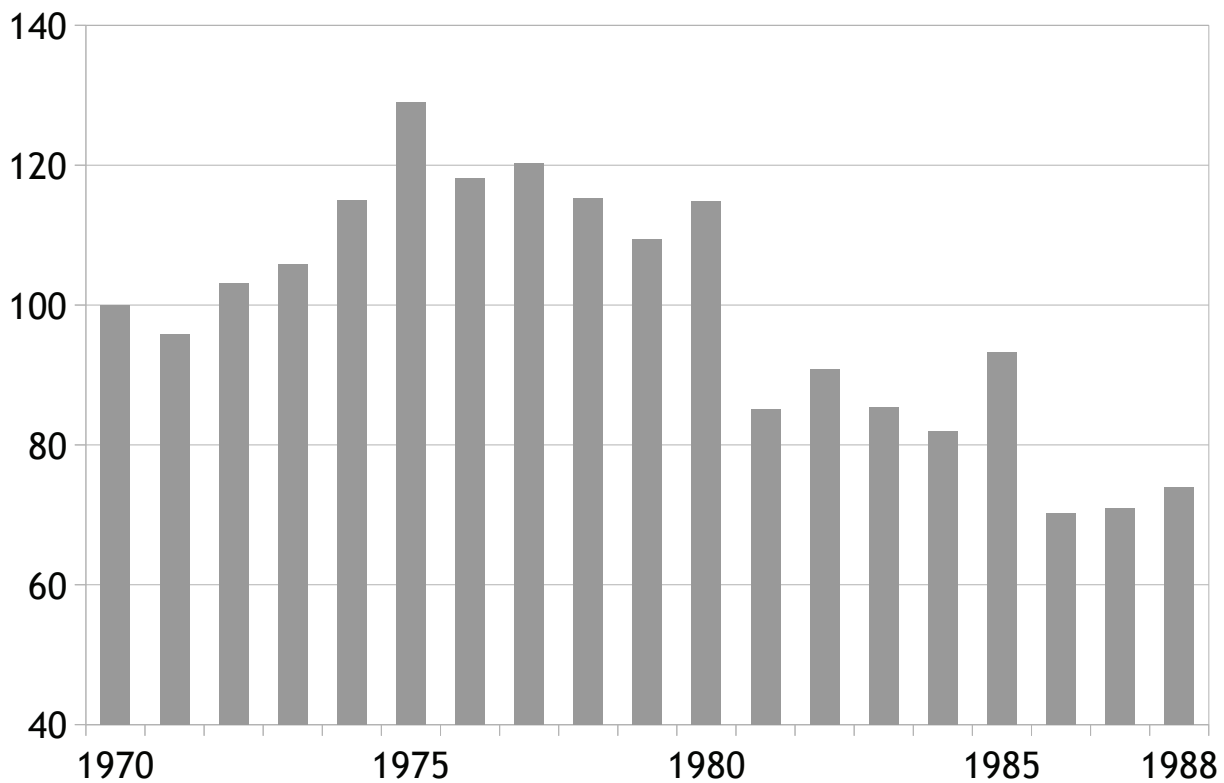
- likvidace elit – kromě toho, že část elit se rozešla s režimem natolik, že buď přešla do otevřená opozice (což znamenalo ztrátu pozice) nebo přímo do emigrace (nejviditelnější částí byli významní umělci a sportovci), mělo katastrofální důsledky to, že rozhodujícím hlediskem při obsazování vyšších pozic byla politická loajalita
- ústup do soukromí – lidé hledají hlavní cestu k seberealizaci v soukromém životě; to s sebou nese i rostoucí nezájem o cokoli, co přesahuje rámec osobního zájmu a užitku
- „šedá zóna“ – zároveň se však také zvětšuje rozpor mezi veřejně hlášenými názory či postoji a tím, co si lidé skutečně myslí a říkají v soukromí; to je důsledkem povahy režimu a také toho, že většina lidí vnitřně nesouhlasí s režimem, ale nepatří ani k jeho aktivním odpůrcům
- nárůst aktivity StB ve společnosti – režim byl rozhodnut kontrolovat i soukromí, což zajišťovala Státní bezpečnost se sítí tajných agentů a spolupracovníků, referujících o soukromí nejen disidentů, ale i běžných občanů

BYTOVÁ VÝSTAVBA

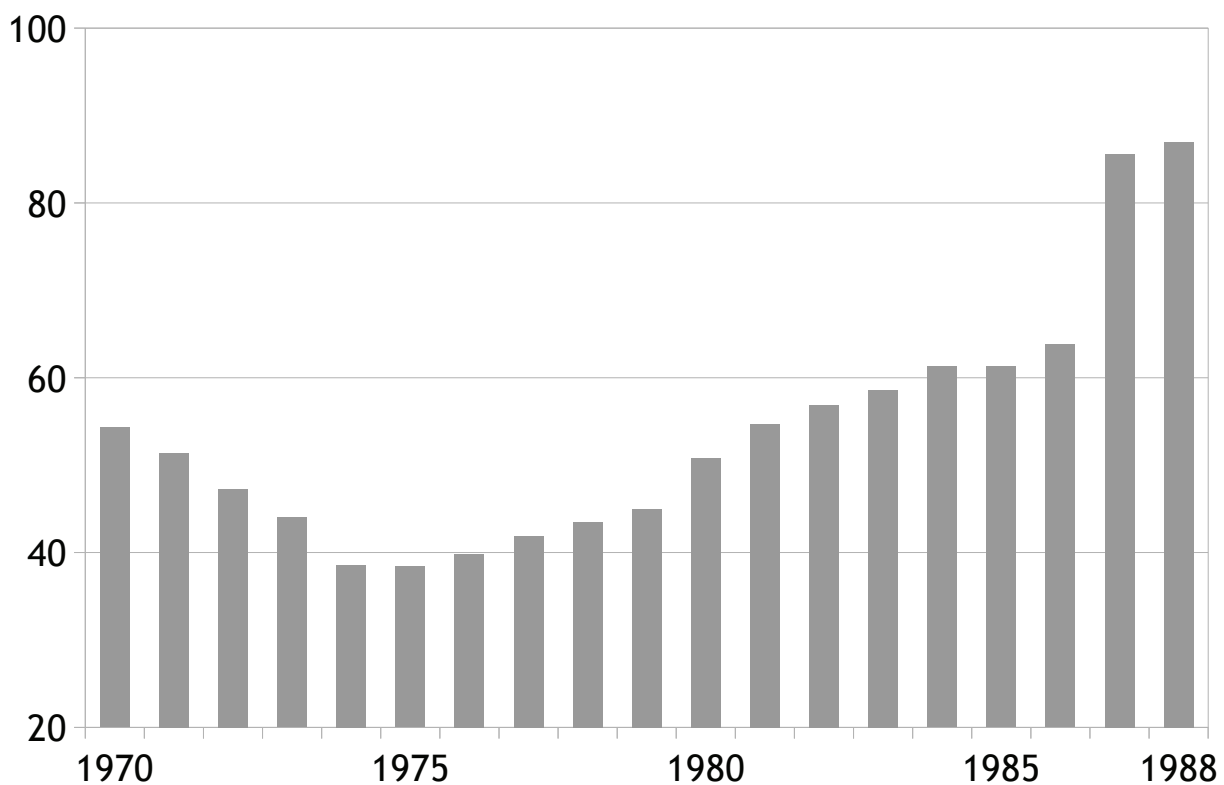
INDEX NOVĚ POSTAVENÝCH BYTŮ

1970 = 100

POTRATY V ČSSR

POČET POTRATŮ NA 100 PORODŮ

6. OPOZICE

I. REAKCE VEŘEJNOSTI NA OKUPACI

V rámci intervence nedošlo k přímým bojům ani s čs. armádou, ani s občany, ovšem i tak bylo výsledkem několik desítek obětí. Veřejná demonstrace odporu se pak objevuje jen při několika příležitostech:

- březen 1969 – demonstrace po vítězství hokejistů ČSSR nad SSSR na MS využila StB k provokaci (ničení kanceláře sovětské letecké společnosti Aeroflot) a následně k odvolání zbytku reformistů v ÚV KSČ
- srpen 1969 – demonstrace k 1. výročí intervence byly brutálně potlačeny čs. armádou, policií a jednotkami Lidových milicí; pod zákonným opatřením, umožňujícím tvrdé zásahy, byli podepsány i dosluhující symboly pražského jara (Svoboda, Dubček)

Již v prvním roce po okupaci je zřejmé, že většina lidí sice s novými poměry vnitřně nesouhlasí, ale nehodlá riskovat. Proti tomuto ústupu se rozhodlo protestovat několik osob sebeupálením – J. Palach, J. Zajíc, E. Plocek

II. VSTUPNÍ ČISTKA

- a) stranická čistka – pod záminkou výměny stranických legitimací proběhly na počátku 70. let prověrky, jejichž výsledkem bylo vylučování z KSČ buď na základě postojů v roce 1968 nebo neochoty k formálnímu souhlasu s normalizací.
- b) společenská čistka – v žádné veřejné funkci nebo na pozici, z níž bylo možno veřejnost ovlivňovat (médiá, umění, učitelé apod.) neměl zůstat nikdo „nespolehlivý“; tito lidé byli donuceni k přijetí manuální práce, při níž nepřicházeli do kontaktu s větším množstvím lidí

III. UTVÁŘENÍ DISENTU

Režimu se sice podaří „vyčistit“ veřejný život, ale lidé, kteří z něj byli vytlačeni, začínají navzdory často zcela odlišným názorům chápat podobnost svého postavení i některých cílů. Jejich vzájemnou spoluprací se začíná utvářet disent, složený ze dvou základních skupin:

- trvalí odpůrci komunistů – i v rámci této skupiny je několik odlišných proudů, od liberálů po křesťanské konzervativce; patří sem i lidé bez konkrétních politických cílů, kteří však odmítali podvolit se režimu
- reformní komunisté – ti, kteří odešli nebo museli odejít pro své spojení s pražským jarem; jsou zde zastoupeni i lidé, kteří v 50. letech začínali jako mladí nadšení stalinisté

IV. PROGRAM DISENTU

Takto různorodou skupinu spojoval odpor vůči normalizaci, ale byla také schopna spolupracovat na některých kulturních aktivitách (samizdat, bytové semináře a divadlo), ovšem společný program nemohl být z politického hlediska příliš konkrétní. Společným pro všechny byl především problém lidských práv. Poté, co se režim připojil k dohodě z Helsinek (KBSE, 1975), zavazující ho i k respektování základních lidských a občanských práv, a po zatčení členů hudební skupiny Plastic People vznikl základní programový dokument Charta 77 (vyhlášena k 1.1. 1977, první mluvčí J. Patočka, V. Havel, J. Hájek), vyzývající alespoň k respektování již existujících závazků a záruk.

V. SYSTÉM REPRESÍ

Lidé, kteří se nějak podíleli na disidentských aktivitách či kteří přímo podepsali Chartu 77, byli vystaveni trvalým represím:

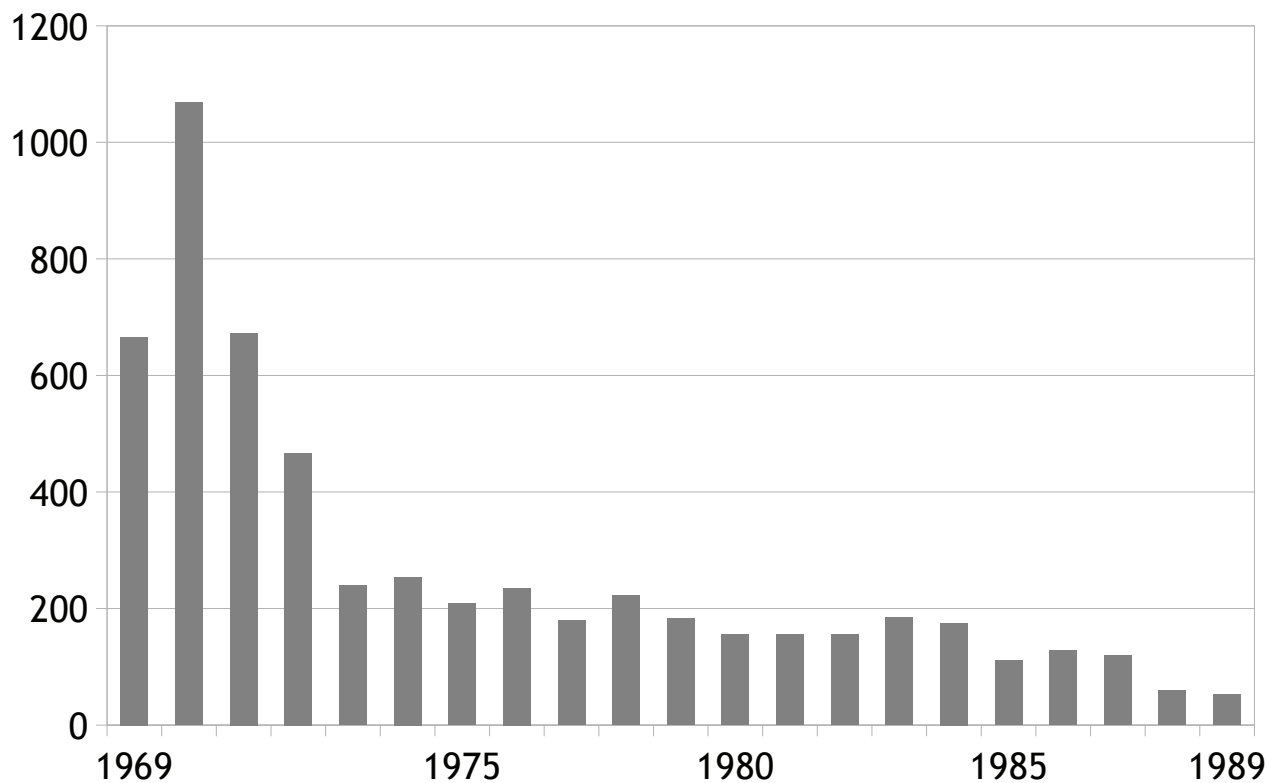
- existenční postih celé rodiny – ztráta zaměstnání, děti bez možnosti studia
- akce StB – sledování, domovní prohlídky, opakované dlouhé výslechy
- věznění – týkalo se těch, kdo byli zařazeni do kategorie „nepoučitelných“, tj. disidentského jádra
- nucená emigrace – v 80. letech se režim snažil rostoucím tlakem a výhrůžkami zbavit hlavních postav a tím utlumit aktivitu disentu

POLITICKÉ PROCESY

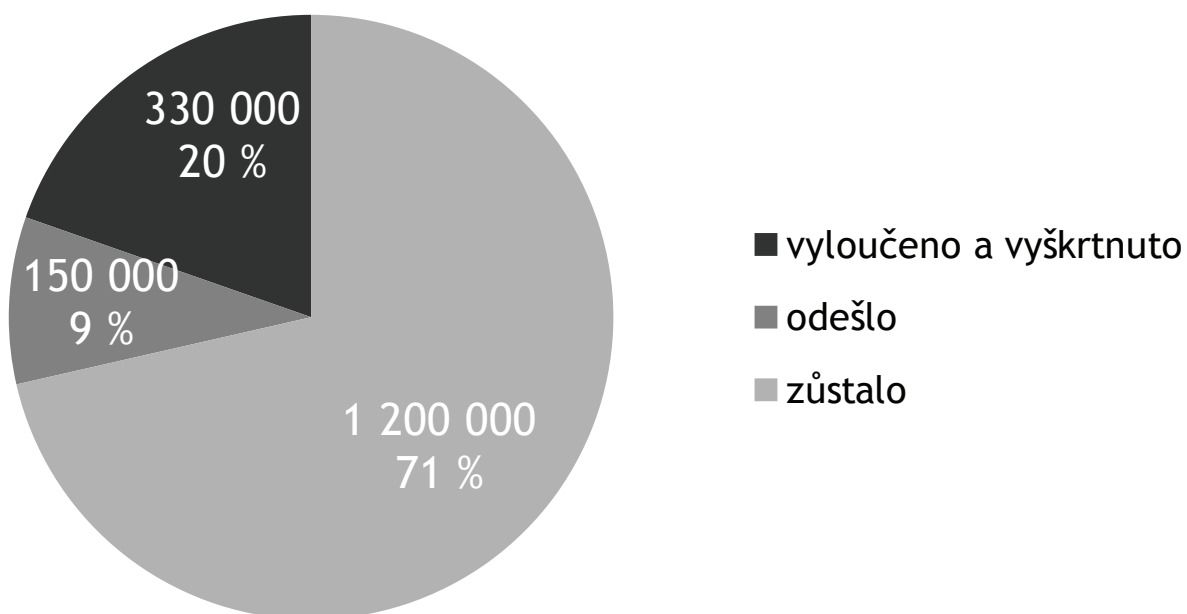
ROZSUDKY PODLE POLITICKÝCH PARAGRAFŮ

1969-1989 CELKEM 5 689

STRANICKÁ ČISTKA

PROMĚNY ČLENSTVA KSČ NA POČÁTKU 70. LET

7. PROBLÉMY NORMALIZAČNÍHO REŽIMU

Normalizace stála na úsilí o dosažení krajních mezí stability, tj. fakticky na neochotě k jakýmkoliv změnám. Z toho důvodu problémy, zjevné již v 70. letech, postupem doby narůstají, aniž by se objevila skutečná snaha o jejich řešení.

I. EKONOMICKÉ PROBLÉMY

Pětiletka v 1. polovině 70. let byla sice splněna (jako jediná), ale především proto, že byla plánována velmi skromně, s ohledem na špatný stav ekonomiky. Ten se v dalších letech nezlepšoval, právě naopak se problémy prohlubovaly, neboť většina z nich byla dána samotnými principy normalizace:

- nutnost udržet nízké ceny jako „dar“ občanům za toleranci režimu znamenala zmenšování objemu prostředků, jež by bylo možno zpětně investovat
- důsledkem byla rostoucí technologická zaostalost ve srovnání se Západem
- vývoj na Západě nebylo možno ani kopírovat, a to kvůli neefektivnosti centrálního plánování, jež dokázalo nové věci zavádět pouze s určitým časovým odstupem, tj. většinou již jako zastaralé; nebylo často schopno zajistit zdroje ani pro stávající výrobu

Negativní ekonomické vlivy vycházely i z mezinárodní pozice ČSSR:

- československá ekonomika byla vázaná na RVHP, promítly se v ní tedy i ekonomické problémy ostatních států bloku
- ekonomiky RVHP se navíc nevyhnuly ani negativním vlivům světové ekonomiky, především nárůstu cen ropy po ropné krizi v 70. letech; z toho mohl těžit pouze SSSR jako vývozce ropy

Další potřebné prostředky ubírala státu i šedá ekonomika:

- program plné zaměstnanosti vedl k trvalému poklesu efektivity, neboť podniky byly nuceny vytvářet a udržovat pracovní místa bez ohledu na reálné potřeby
- jistý, ale nepřilíš vysoký výdělek si řada dělníků vylepšovala řemeslnou prací načerno (tzv. melouchy), a to často i v pracovní době
- žádané západní zboží bylo dostupné pouze pro ty, kterým režim dovolil vycestovat, nebo v obchodech Tuzex, které nepřijímaly čs. měnu; oficiální nákup zahraničních měn nebo tuzexových bonů byl vázán na souhlas státu, což vedlo ke vzniku černého trhu

Normalizační ekonomickou politiku lze souhrnně charakterizovat jako snahu o vytvoření konzumní společnosti bez fungujícího spotřebního průmyslu, vyčerpávající ekonomické rezervy.

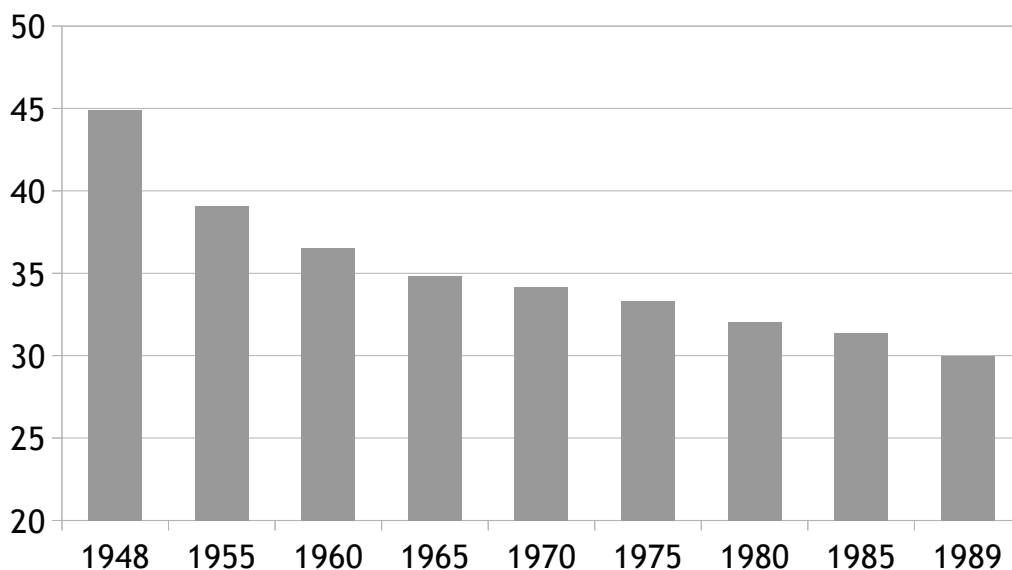
II. SOCIÁLNÍ A EKOLOGICKÉ PROBLÉMY

Režim se svým faktickým požadavkem na stažení občanů z politiky dostával často do paradoxní situace: lidé byli kritizováni za nezájem o vše veřejné („ničení a rozkrádání veřejného majetku“), ovšem jakmile tento zájem existoval, logicky překračoval nebo chtěl překročit meze, jež mu režim vymezoval. Nejlépe je to vidět na problémech životního prostředí. Projevovaly se rostoucím znečišťováním vzduchu, vody i půdy především v průmyslových oblastech (severní Čechy a severní Morava) a velkých městech. Jelikož stát neměl prostředky na investice do příslušných opatření, snažil se utajovat a utlumovat veřejnou diskusi i o zcela evidentních problémech. Na druhé straně, i když se sám projevoval jako neschopný, vyzýval občany, aby řešili problémy ve svém okolí, např. černé skládky. Ovšem jakmile se objevil logický důsledek aktivizace, tj. otázka kdy bude stát řešit problémy vyššího řádu, bylo ekologické hnutí prohlášeno za nepřijatelné a nebezpečné.

SPOTŘEBNÍ PRŮMYSL

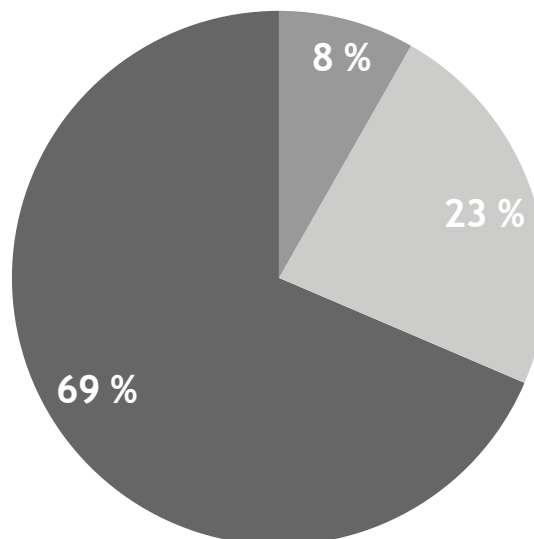
VÝVOJ PROCENTNÍHO PODÍLU NA PRODUKCI

ZAHRAŇIČNÍ OBCHOD ČSSR

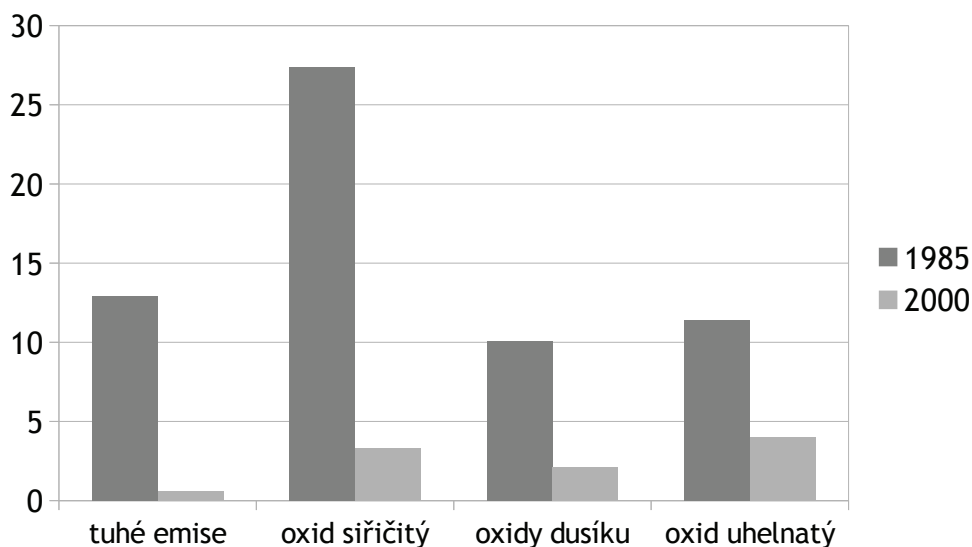
1985, PODÍL NA OBRATU

- socialistické státy
- kapitalistické státy
- rozvojové státy

ZNEČIŠŤOVÁNÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

POROVNÁNÍ MĚRNÝCH EMISÍ 1985 A 2000, T/KM²

8. KONEC KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

I. KSČ A PŘESTAVBA

Nástup Gorbačova a vyhlášení programu přestavby postavilo KSČ před neřešitelný problém:

- obecný odpor ke změnám byl posilován ještě nápadnou podobností cílů přestavby s programem komunistických reformátorů z roku 1968; realizace přestavby by tak zpochybnila celou ideu normalizace i její představitele
- na druhé straně byla však moc i sama existence normalizačního režimu závislá na SSSR, především na přítomnosti sovětské armády a hrozbě jejího zásahu; KSČ si proto nemohla dovolit otevřenou roztržku

Někteří z vrcholných představitelů si sice uvědomovali nízké šance na přežití nezměněného režimu a byli z pragmatických důvodů ochotni realizovat alespoň část programu přestavby (L. Štrougal, L. Adamec, částečně G. Husák), ale trvale převažovalo neostalinské křídlo (především V. Biřák). Jedinou změnou tak bylo odstoupení G. Husáka z funkce generálního tajemníka KSČ a jeho nahrazení M. Jakešem, jenž se stal symbolem směšnosti režimu, usilujícího jen o prodloužení svého přežívání.

II. OPOZICE

- a) aktivizace – počínaje 20. výročím invaze trvale rostla veřejná aktivita opozice, stejně jako účast veřejnosti na demonstracích; určitým vrcholem byl tzv. Palachův týden v lednu 1989; odpovědí režimu bylo násilné rozhánění demonstrací, zatýkání a věznění vůdčích představitelů opozice
- b) problémy – opozice zjevně získávala stále větší podporu veřejnosti, Charta fungovala jako sjednocující prvek, přesto se v době, kdy se začínají hroutit východoevropské režimy objevuje několik otázek:
 - společný pro opoziční proudy byl pouze program obrany lidských práv, neměla žádnou propracovanou a obecněji přijímanou představu o podobě správy státu po odstranění režimu
 - to souviselo s tím, že nejvýznamnější představitelé opozice se považovali především za intelektuály a s vlastním vstupem do politiky nepočítali; proto vytvářeli alternativní kulturu, ne politický program

III. „SAMETOVÁ REVOLUCE“

17. listopadu 1989 se povolená demonstrace, pořádaná studenty k 50. výročí uzavření vysokých škol, změnila v protirežimní pochod, který byl zablokován a rozehánán na Národní třídě. Studenti následně vstoupili do stávk, k níž se přidali i divadelní herci, a vyzývali ke generální stávce.

Za této situace bylo nutné, aby se opozice institucionalizovala, proto v následujících dnech vzniklo české Občanské fórum a slovenská Verejnost proti násiliu, z nichž se staly vůdčí síly revoluce, organizující demonstrace. Účast na nich stále rostla, z Prahy a Bratislavy se šířily i do dalších měst, ovšem režim se již proti nim neodvážil zasáhnout, naopak se zcela rozložil:

- rezignovalo Jakešovo vedení KSČ, důvěru veřejnosti ale nezískal ani nový stranický šéf K. Urbánek
- 26. 11. se odehrálo 1. kolo jednání mezi opozicí a oficiálními představiteli; předseda vlády L. Adamec zde již neusiloval ani tak o udržení moci KSČ jako spíše o zachování vlastní pozice i za nových poměrů
- Federální shromáždění ruší článek ústavy o vedoucí úloze KSČ
- po odmítnutí Adamcova návrhu vlády s komunistickou většinou se premiérem stává pragmatický a relativně neznámý M. Čalfa, jenž poskytne ve vládě opozici žádané zastoupení a navíc vyjedná průchodnost dalších kroků parlamentem
- po jmenování Čalfovy vlády odstoupil prezident Husák, 29. 12. byl zvolen V. Havel
- potvrzením zániku komunistického režimu je dohoda o svobodných volbách, které v červnu 1990 vyhrávají hlavní revoluční hnutí Občanské fórum a Verejnost proti násilí

WWW.BRUNER.CZ

